

AHMET EMRE ATEŞ • Kazma-Kürek, Defter-Kitap

AHMET EMRE ATEŞ 1980 yılında İstanbul'da doğdu. Ortaöğrenimini Saint Michel Fransız Lisesi'nde tamamladıktan sonra eş zamanlı olarak İstanbul Bilgi Üniversitesi ile Portsmouth Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden 2004 yılında mezun oldu. Yüksek lisansını Galatasaray Üniversitesi Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı'nda "İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu ve Yeni Adam Dergisi" üzerine yazdığı tezle 2006 yılında tamamladı. *Kazma-Kürek*, *Defter-Kitap*'a temel olan teziyle, 2011 yılında İstanbul Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı'ndan doktor oldu. 2016 yılında Siyasal Hayat ve Kurumlar alanından doçent unvanını aldı. *Cumhuriyet ve Modernleşme* (Doğu Batı Kitabevi, 2015) adlı derlemesinin yanı sıra *Türkiye'de Resim ve Politika* (Gazi Kitabevi, 2021) ve *Her Sayfası Altın Değerinde: Ahmed Ateş* (Büyüyenay, 2021) adlı kitapları bulunmaktadır. Siyasi tarih, felsefe, kültür tarihi, siyaset ve sanat ilişkisi üzerine çalışmalarını sürdürmektedir.

İletişim Yayınları 3078 • Araştırma-İnceleme Dizisi 505

ISBN-13: 978-975-05-3188-0

© 2021 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2021, İstanbul

EDİTÖR Tanıl Bora

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAKTAKI RESİM Balaban, "İmece Yolunda",

(Şerif Tekben Arşivi'nden, Çağla Ormanlar Ok'a teşekkürlerimizle).

UYGULAMA Hüsni Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 45030

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11

Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadag, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

AHMET EMRE ATEŞ

Kazma-Kürek, Defter-Kitap

Köy Enstitüleri, Sekülerizm
ve Romantik Milliyetçilik

*Canım eřim Zehra Gizem Ateş'e
ve biricik kızımız İdil Ateş'e...*

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
GİRİŞ	11
BİRİNCİ BÖLÜM	
ULUS-DEVLET İNŞASI VE MİLLİYETÇİLİK	25
Milliyetçilik ve modernleşme	25
Ulus-devlet inşası ve vatandaşlık kavramı.....	33
Seküler din ve romantik milliyetçilik	41
İKİNCİ BÖLÜM	
TÜRKİYE'DE ULUS-DEVLET İNŞASI VE KÖYLÜ EĞİTİMİ	65
Türkiye'de köylü eğitimi	66
Tek-Parti dönemi eğitim politikalarında köy sorunu.....	78
Köy Enstitüleri'nin öncüleri: Çifteler ve Kızılçullu deneyimleri	90
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
KÖY ENSTİTÜLERİ DENEYİMİ	101
Milli Şef dönemi ve Köy Enstitüleri'nin kurulması.....	102
Köy Enstitüleri'nin işleyiş ve faaliyetleri.....	118
Bir ideal-tip olarak Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü	125
Dört muhalefet ve bir son: Köy Enstitüleri'nin kapatılma süreci	135

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÖY ENSTİTÜLERİ'NDE SEKÜLER DİN VE ROMANTİK MİLLİYETÇİLİK EĞİTİMİ	155
İmparatorluktan ulus-devlete bir tabula rasa	156
Köy Enstitüleri'nde işlevselci seküler din anlayışı	169
Köy Enstitüleri'nde romantik milliyetçilik	191
SONUÇ	225
EKLER	239
EK 1 Trakya Umum Müfettişliği'nin 4/9/1934 Tarih 1930 Numaralı Tahrirat Sureti	241
EK 2 Hasan Âli Yücel'in Şükrü Saraçoğlu'na Elyazısı Mektubu	247
KAYNAKÇA	251
DİZİN	267

ÖNSÖZ

Köy Enstitüleri, Türkiye’de toplum açısından tartışmalı bir “ortak” hafıza olmuştur. Bu bağlamda, Sabahattin Eyüboğlu Cervantes’ten esinlenerek “Bana Köy Enstitüleri hakkında ne düşündüğünü söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim,” ifadesini kullanmıştır. Gerek muhafazakâr, gerek liberal, gerekse sol çevreler tarafından farklı nedenlerle eleştirilen Köy Enstitüleri, Türkiye’de köy ile Cumhuriyet modernleşmesi arasındaki ilişkiyi anlamlandırmak için önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Bu kitapta Köy Enstitüleri’nin köylü eğitimi ve ulus-devlet inşasındaki yeri ve önemi yeniden değerlendirilmeye çalışılmıştır. Günümüze kadar az tartışılan bir kavram olarak romantik milliyetçilik, Köy Enstitüleri’nin üzerinden incelenmiş bir konu da değildir. Dolayısıyla, Köy Enstitüleri’nde romantik milliyetçi söylemi araştırmak ilk defa bu çalışmayla gerçekleşmiştir.

Bu çalışma bir yolculuğun hikâyesidir: Yolculuğum boyunca yanımda olan herkese teşekkürü bir borç bilirim. Özellikle de “Eğer bir gün; daha büyük başarıları mı yoksa, daha büyük insanlığı mı diye soracak olursan; biz içinde başarının da olduğu daha büyük insanlığı yeğleriz,” diyerek beni büyüten annem Benian Ateş ile babam Ertunga Ateş için ne diyebilirim ki? Ver-

dikleri binbir çeşit tavsiye arasından seçtiğim sadece bu yukarıdaki bile, onlara layık olup olmadığını bana sorgulattır hâlâ.

Her yolculuk bir maceradır: İnişli çıkışlı her bir maceraya rağmen yolculuğuma devam etmemi sağlayan rehberlerim oldu. Bu bağlamda, Prof. Dr. Füsün Üstel, Prof. Dr. Birol Caymaz, Prof. Dr. Cüneyd Okay, Prof. Dr. Asım Karaömerlioğlu, Doç. Dr. Yeliz Okay ve Dr. Leyla Sanlı Oluç'un ilgi ve destekleri benim için paha biçilemez. Bir akademisyenin hocaları olur da, öğrencisi hiç olmaz mı? Bu kitap açısından, özellikle Oğuzhan Altınkoz, Mehmet Orkun Genç ve Eren Deniz Özçin başta olmak üzere, öğrencilerimin bana verdikleri heves ve cesareti unutamam.

Her yolculuğun kahramanları vardır: Füsün ve Leyla hocalarım, beni Adnan Binyazar ile tanıştırmasalardı, ben; Mahmut ve Naciye Makal, Osman Bolulu, Osman Nuri Poyrazoğlu, Emin Özdemir, Resul Aslanköylü, Ali Dünder, Talip ve Halise Apaydın, Osman Yalçın ve Ali Kınacı gibi kahramanlarımı bulamaz, Köy Enstitüleri'ni anlayamazdım. Bu bağlamda, Adnan Binyazar'a özel bir teşekkür borçlu olduğumu belirtmeliyim.

Her yolculuk bir dayanışma hikâyesidir: Amcam Toktamış Ateş'in "Hadi artık, ne zaman bitireceksin? En iyi tez, bitmiş bir tezdır..." ile başlayan tatlı sıkıştırmalarına bağlı olarak, o zamanlar çiçeği burnunda sevgilim Gizem'in zamanından çok çaldığım gibi, can dostlarım Dr. H. Selen Akçalı Uzunhasan, Arda Özkubat, Hayk Markaroğlu, Mardo Yaramyan ve Dr. Begüm Kurtuluş Abdülhayoğlu'nun da zamanlarından çok çaldığımsıdır. Artık bunu telafi etmeye çalışırken, yeni dostluklar da edinmeye gayret ediyorum. Doç Dr. Ertan Kardeş'in bu anlamda yeri, tam da bu paragrafta, yani yanımdadır.

Ve son olarak, şimdiye kadar bir tez olarak raflarda duran bu kitabı artık elinizde tutabiliyorsanız bunu bir kişiye borçluyuz. Daha önce hiç görüşmediğim ve tanımadığım halde, samimiyetini benden esirgemeyen Tanıl Bora'ya ve "İletişim" ailesine ne kadar teşekkür etsem azdır.

Çekmeköy, 2021

GİRİŞ

Le Temps est invention ou il n'est rien du tout.¹

- HENRI BERGSON (1859-1941)

Henri Bergson, iki tür zamandan bahseder. Birincisi, “soyut zaman”dır. İkincisi ise “somut zaman”dır. “Soyut zaman”, saatlerce belirlenen bir zaman olup, dolayısıyla determinist bakış açısına göre yaratım sürecinden uzaktır. “Somut zaman” ise üretme niteliğine sahip, yaşanan ve yenilenen bir deneyimdir.² Zamanın yaratma ve yaratılma süreci, Bergson’un felsefesinden en çok etkilenmiş olan Marcel Proust’un *Kayıp Zamanın Peşinde* adlı romanında ve sonra Orhan Pamuk’un *Kara Kitap*’ında vurgulanan esas temalardan biri olmuştur.

Marcel Proust romanında, bir fincan çayın eşliğinde yediği kurabiye ile çocukluğundaki tatları ve kokuları ilerleyen yaşına rağmen anımsamakla kalmıyor, onları yeniden inşa ediyordu.³ Benzer biçimde Pamuk’un, *Kara Kitap*’taki kahramanı kaybolan eşini aramaya koyulan eski bir gazetecidir. Kahraman, eşi-

1 “Zaman, bir icattır ya da hiçbir şey değildir.”

2 André Lagarde ve Laurent Michard, *Les Grands Auteurs Français, XXe Siecle*, Paris, Larousse-Bordas, 1997, s. 80.

3 Marcel Proust, *Du Côté de Chez Swann*, Paris, Librairie Gallimard; André Lagarde ve Laurent Michard, *Les Grands Auteurs Français, XXe Siecle*, Paris, Larousse-Bordas, 1997, s. 238-239.

ni bulmak uğruna İstanbul'da atıldığı macerada eski zamanları yeniden anımsamakta ve yeniden icat etmektedir.⁴

Pamuk, Proust ve Bergson'da olduğu gibi Köy Enstitüleri (1940-1954), kuruluşundan günümüze 70 yıl geçmesine rağmen halen anımsanmakta ve tarihi de devamlı olarak yenilenmektedir. Söz konusu tarihin sürekli hafızalarda tutulmasıyla, ortak bir hafıza bilinci geliştirilmiş olur. Köy Enstitüleri örneğinde görüldüğü üzere verili bir zaman ve mekân dilimindeki topluluğun yaşantısı ortak hafızaya dönüşür.⁵ Köy Enstitüleri'nin Türkiye'de toplum hafızasındaki yeri, kuruluş yıldönümü olan her 17 Nisan tarihinde tekrar gündeme gelmektedir.

Türkiye'de kamuoyu, Cumhuriyet tarihinin “yarım kalan” böyle bir kalkınma ve aydınlanma projesini, salt 17 Nisan tarihlerinde değil, belli başlı her siyasi ve coğrafi farklılığı anlamlandırma noktasında anmaktadır. Yaratılan bu ortak hafızanın, bir özleme dönüşmesi aslında “yaşamın hızının arttığı ve tarihsel altüst oluşların yaşandığı bir çağda kaçınılmazdır”.⁶ “Kazma-kürek, defter-kitap” derken Köy Enstitüleri, bu altüst oluşta romantik milliyetçi dilin seküler bir yansımasını temsil etmektedir.

Köy Enstitüleri böylesi bir “nostalji” düzleminde yer almaktadır. Köy Enstitülüler ve Köy Enstitüleri'nin özlemini çekenler, Köy Enstitüleri'ni Boym'un dediği gibi “özel veya kolektif bir mitolojiye dönüştürerek, o zamanları mekân gibi yeniden ziyaret etmek isterler, insanın başına bela olan zamanın geri çevrilemezliğine boyun eğmeyi reddederler”.⁷ Sonuç olarak, modernleşme ve sanayileşmenin son kertede küreselleşmenin günümüzdeki boyutlarına olan itiraz, bu özlemleri güçlendirir. Boym'a göre:

4 Karen Haddad-Wotling, “Albertine à Istanbul”, *Le Magazine Littéraire*, n. 496, Avril 2010, s. 81-83.

5 “Ortak Hafıza” kavramı için bkz. Maurice Halbwachs, *The Collective Memory*, New York, Harper-Colophon Books, 1950, s. 48.

6 Svetlana Boym, *Nostaljinin Geleceği*, İstanbul, Metis Yayınları, 2009, s. 14-15.

7 A.g.e., s. 16.

Nostalji siyasallaşınca, aşk hikâyesi de ulus-inşasıyla ilişkilendirilir. (...) Ulus-devletin resmî hafızası yararsız nostaljiye, nostalji için nostaljiye müsamaha göstermez.

[...]

Bir ulusun nostos'u yalnızca yitirilmiş bir cennet değil, bir özveri ve zafer mekânı, geçmiş acıların mekânıdır.

(...) Bireysel özlem, ulusal ideolojide, bireysel hafızaları aşan geçmişin acılarına dayalı kolektif bir aidiyete dönüştürülür. Geçmişteki bozgunlar ulusun birliğinin sağlanmasında zaferler kadar öne çıkar. Ulus-devlet aynı zamanda duygusal bir sözleşme olan, geçmişin karizmasının damgasını taşıyan toplumsal sözleşmeye dayanır.⁸

Bireysel özelemler ve nostalji; “yerel”, “geleneksel” ve “ulusal” olan üzerinden şekillenmeye başlar. Böylelikle nostalji, “ulusal geçmişi ya da kimliğin kamusal kavramlarını kişiselleştirmiş metalara dönüştürebilen bir mekanizma halini alır”.⁹ Geçmişin yeniden yüceltilmesi, Ernest Renan'ın millet kuramındaki sürekli plebisite, ulus-devletlerin toplum sözleşmesine bir başka anlatımla sürekli güven oylamasına olanak sağlar.¹⁰ Türkiye’de gerek kamuoyunda destekleyicisi olmakla, gerekse Köy Enstitüsü olmakla duyulan mutluluk ve gurur, aslında bireysel ve toplumsal kimliğin ulusal aidiyet ve modernleşmeye duyduğu özlemi ön plana çıkarmaktadır.

Köy Enstitüleri nostaljisiyle, dönemin gelenekleri yeniden icat edilir. Köy Enstitüleri'nin köylü eğitiminin ilerlemesi ve toplumsal kalkınmanın hızlanması için kurulması, günümüz “enstitü nostaljisinin” bu kurumu başarılı olarak hatırlamasını sağlamaktadır. Köy Enstitüleri, ulus-devlet inşa sürecinde Türkiye’deki köylü eğitiminin köyü “yurt”, köylüyü “yurttaş” yapabilme konusundaki başarısında temel etken kabul edilmektedir.

8 Svetlana Boym, *a.g.e.*, s. 42-43.

9 Esra Özyürek, *Modernlik Nostaljisi Kemalizm, Laiklik ve Gündelik Hayatta Siyaset*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 18.

10 Ernest Renan, *Qu'est-ce qu'une nation?*, Dominique Colas, *La Pensée Politique*, Paris, Larousse, 1992, s. 532-533.

Bu açıdan, Türk köylüsünün modern vatandaşlık ve ulus-devlet idealinden haberdar olmasında kısacası köyün, folklorun dışında ulusal bir kültür edinmesinde Köy Enstitüleri yaygın bir öneme sahiptir. Kuşkusuz, kitle kültürü ve ulus-devlet inşası birbirinden ayrılmaz ve örneklerine sıklıkla rastlanan iki kadim dost gibidirler. “İtalya’yı yarattık, şimdi İtalyanları yaratmak zorundayız,”¹¹ tümcesi aslında yeni resmî tatillerin, kahramanların ve sembollerin yardımıyla ortaya çıkan yeni bir ulusal eğitimin habercisidir. Böylelikle, ulusal eğitim, kolektif bir hafıza yaratarak ulus-devlet tarihine katkıda bulunur.¹²

Modern devletin rolünü belirlemede yardımcı olan okul gibi kültür ve eğitim kurumları tarihsellik¹³ yaratmakla birlikte, toplumsal olanın kimliğini de belirlemektedirler.¹⁴ Köy Enstitüleri, bir eğitim ve kültür tarihinin nesnesi olduğu kadar, siyasi tarihin de bir öznesi olmakta ve toplumsal bir kimliğin yani ulus-devlet inşasında köylü olmanın temsili kimliğini omuzlarında taşımaktadır. Köy Enstitüleri’nin kurumsal tarihi, bu kimliği kolektif bir hafıza olarak yaşatmaktadır.

Eugen Weber’e göre, ulus-devlet inşasının ulusal eğitimle çabaladığı okur-yazarlık atılımının amacı köylüyü Fransıza dönüştürmektir.¹⁵ Köy Enstitüleri nostaljisi de benzer bir amaçtan bahsetmektedir ve bu savında haklıdır. “Tarih kutsaldır, çünkü ulus kutsaldır. Hafızamız ulus sayesinde tutunabilmiştir,”¹⁶ diyen Pierre Nora, gerek Fransa gerekse Türkiye gibi diğer örneklerde tarihsel değişikliklerin ortak hafızayı kitleleşti-

11 Eric Hobsbawm, Terence Ranger, *Geleneğin İcadı*, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2006, s. 306.

12 Dipesh Chakrabarty, “Postcoloniality and the Artifice of History: Who speaks for Indian Pasts?”, *Representations*, n. 37, Special Issue: Imperial Fantasies and Postcolonial Histories, Kış, 1992, s. 18.

13 Philippe Poirrier, *Les Enjeux de l’Histoire Culturelle*, Paris, Editions du Seuil, 2004, s. 142.

14 Roger Chartier, *Au Bord de la Falaise, L’Histoire entre Certitudes et Inquiétude*, Paris, Editions Albin Michel, 1998, s. 77-78.

15 Eugen Weber, *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France 1870-1914*, Stanford, Stanford University Press, 1976, s. 303. ve Maurice Agulhon, *La République au village*, Paris, Plon, 1970.

16 Pierre Nora, *Hafıza Mekanları*, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2006, s. 22.

ğini iddia etmektedir. Üçüncü Cumhuriyet dönemi, tarih bilinci ile ulus inşası arasındaki ilişkiyi berraklaştırmaktadır. Pierre Milza, Fransa'daki Üçüncü Cumhuriyet dönemi reformlarının, Türkiye'deki cumhuriyet ilanından sonra gerçekleşen reformlara esin kaynağı olduğunu dayanışmacı (solidarist) ve organik toplum imgelemleriyle göstermektedir. Bir başka anlatımla, Türk ulus-devlet modernleşmesi Fransa'nın Üçüncü Cumhuriyeti'ndeki laik eğitim örgüsünün bir benzeriydi.

Köy Enstitüleri nostaljisinde varolan ve sürekli olarak yeniden üretilen miras, tarihsel bir dönemin belirli bir kolektif tarafından kutsallaştırılmasıdır. Söz konusu kolektif kimlik yani köylüler, hafıza ortamlarının kalmaması nedeniyle hafıza mekânlarını kendi kendilerine –anlatılarla– yaratmaktadırlar.¹⁷ Milli Şef İsmet İnönü döneminde (1939-1945) kırsal nüfusun (köylünün) eğitimini ve bu yolla köyün otarşik kalkınmasını hedefleyen Köy Enstitüleri Türkiye'de ulus-devlet inşa sürecinde (1928-1945) *sui generis* (nevi şahsına münhasır) kolektif kimliğe dayalı nostaljik bir ortak hafıza yaratmıştır.

Bu arada Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle çok partili hayata geçişin (veya dönüşün)¹⁸ yaşandığı bir dönemde Köy Enstitüleri'yle ilgili yazılan doğru veya yanlış, taraflı veya tarafsız iddialara da değinmek gerekir. Söz konusu iddiaların bazıları Köy Enstitüleri'nde komünizm propagandası yapıldığından bahsederken bazılarıysa bu söylenenlerin tam aksine Köy Enstitüleri'nin köyden kente göçü durdurduğunu ve böylelikle proleterleşmeyi engellediğini belirtir.

Köy Enstitüleri üzerine araştırırken bir taraftan dönemin Turancıları olarak bilinen aşırı milliyetçi düşünürlerin diğer taraftan yine aynı dönemin bazı solcu yazarlarının bu kurumları eleştiriyor olmaları Köy Enstitüleri'nin birbirine zıt iki kutup arasında arafta kaldığını ispatlar niteliktedir. Üstelik Köy Enstitüleri'yle ilgili yapılan eleştiri ve yorumlar bunlarla da sınırlıdır.

17 A.g.e., s. 17.

18 1945-1950 arası dönemselliğe çok partili hayata geçiş demek yerine dönüş denmesinin sebebi için bkz. M. Asım Karaömerlioğlu, "Türkiye'de Çok Partili Demokrasiye Dönüşün Toplumsal Dinamikleri", *Toplum ve Bilim*, no. 106, 2006, s. 174.

lı kalmayıp, Enstitülerdeki programın stakhovist (az gelişmiş ülke koşullarında emek üretkenliğinin etik ve ideolojik kampanyalarla artırılması) yapısından¹⁹ programın yetersizliğine, mezunların köye zorunlu hizmet için dönmekteki isteksizliklerinden kız-erkek öğrenci yurtlarının uzun bir dönem ayrı olmasının sakıncalarına varana kadar çeşitli noktalara kadar dağılmıştır.

Kuşkusuz bu kitap söz konusu iddialara birer cevap arama niteliğinde olmayacaktır. Tüm bu iddialara başlangıçta yer verilmesinin sebebiye zamanında tartışmalara yol açan bir kurumun üzerine günümüzde net bir yargının olmamasıdır. Hakındaki çoğu öznel olan yazıların nicel çokluğunun aksine analitik yazının neredeyse yok denecek kadar az olduğu bir gerçektir. Sayısı yüz sekseni bulan inceleme, anı ve tarihî roman arasında siyasi tarih ve siyaset bilimi içerikli az sayıda çalışma bulunmaktadır.²⁰ Bu noktada, nesnellik açısından Fay Kirby'nin kitabını hariç tutmak gerekir. Keza yakın dönemde Tanıl Bora'nın *Hasan Âli Yücel* adlı kitabının içindeki "kitapçık" niteliğindeki Köy Enstitüleri bölümünü es geçmemeliyiz. Tanıl Bora'nın sonunda Hasan Âli Yücel üzerinden kurduğu sempati ve/veya empati ilişkisinin benzerini,²¹ bu kitapta Köy Enstitüleri ile ben de kurmaya çalıştım.

Fakat Edward McNall Burns'un, bir siyaset felsefecisi olarak Bertrand Russell için söylediklerine benzer biçimde, Köy Enstitüleri de –Bertrand Russell gibi–, "Aydınlanmanın rasyonalizmini, utiliteryanların pratikliğini, pozitivistlerin materyalizmini ve bilimciliklerini, sosyalistlerin kolektivizmini ve ekonomik determinizmini"²² içindeki romantizm felsefesinde barın-

19 Asım Karaömerlioğlu, *Orada Bir Köy Var Uzakta, Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 96-97.

20 Söz konusu güncel tezler arasında bkz. Elmiré Canboğa, *Rural Education in Turkey: The Village Institute System (1937-1954)*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, California Eyalet Üniversitesi, Long Beach, 1980 ve Deniz Ilgaz, *The Village Institutes and the Kemalist Ideology in the Turkish Republic*, yayınlanmamış doktora tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 1995.

21 Tanıl Bora, *Hasan Âli Yücel*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2021, s. 11-12.

22 Edward McNall Burns, *Çağdaş Siyasal Düşünceler 1850-1950*, Ankara, Birey ve Toplum Yayınları, 1984, s. 103.

dırmaktadır. Köy Enstitüleri'nde romantizmin ve sekülerizmin ortak paydada incelenmesinin sebebi aslında Aydınlanmacı romantizmin gerek modernliğin kaynağı olarak yorumlanan bir idealar bütünü gerekse Fransız Devrimi'nden İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar uygulanan bir tarihsel proje olmasıdır.²³

Romantik milliyetçilik ve Aydınlanma kendi içerisinde ne kadar rasyonalizmi, pratik aklı, pozitivizmi, bilimciliği, sekülerizmi içeriyorsa İkinci Dünya Savaşı süreci ve sonrası kısa bir döneme özgü Köy Enstitüleri de o kadar romantik milliyetçiliği içermektedir. Dolayısıyla romantik milliyetçilik ile Aydınlanma düşüncesini birbirlerinden bağımsız birer olgu olarak kabul etmek yanlıştır. Aynı şekilde, Köy Enstitüleri'nde varolan romantik milliyetçiliğin, ulus-devlet inşasında köylü eğitiminin vatandaşlık temelinde önemli bir payı olduğunu iddia etmek mümkündür.

Bu kitabın amacı 1940-1946 yılları arasında Türkiye'de köylü eğitimi açısından Köy Enstitüleri'nin farklılığını incelemektir. Ulus-devlet inşası bağlamında enstitülü köylülerin ve mezun olduktan sonra köydeki öğrencilerinin vatandaşlık olgusunu içselleştirmeleri Köy Enstitüleri'nin romantik milliyetçi söylem ve pratiği sayesinde gerçekleşmiştir. Türkiye'de Tek-Parti döneminden miras kalan modernleşmeci rejimin kırsaldaki mobilizasyonu, Milli Şef İsmet İnönü döneminde romantik milliyetçi “köylü vatandaşı”²⁴ yaratarak devam ettirilmeye çalışılmıştır. Bir başka anlatımla, Köy Enstitüleri'nin eğitim politikası, 1940'lara kadar merkezi ulus-devlet siyasetine alışamayan köylüyü –canlandırılacak köy söylemiyle– vatandaşlaştırmaktır.

“Canlandırılacak köy” perspektifiyle İsmail Hakkı Tonguç, Köy Enstitüleri'nde kültür eğitimiyle iş eğitimi birleştirmektedir. Köyün ve doğanın imece yöntemiyle “canlandırılması” ve ulus-devlet inşa projesinde kırsal nüfusun siyasal mobilizasyo-

23 Ahmet Çiğdem, *Aydınlanma Düşüncesi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 13-22.

24 Engin Tonguç, *Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç*, İstanbul, Ant Yayınları, 1970, s. 529.

nu hedeflenmiştir. Bu noktada Köy Enstitüleri'nde uygulanan köylü eğitimi, köy ile vatan arasında kurulması istenen romantik milliyetçi bağı, imece yöntemi ve canlandırılacak köy söylemi sayesinde işlevselci seküler din haline dönüştürmüştür.

Kitabın amacına hizmet edecek önemli bir noktaysa sözlü tarih çalışmasıdır. Sözlü tarih çalışmasıyla birlikte Köy Enstitüleri'ndeki romantik milliyetçi hedef, mezunların ve öğretmenlerin nezdinde incelenmiştir. Böylelikle, köy okullarına öğretmen yetiştirmek için kurulan Köy Enstitüleri'nin hedeflerine –salt eğitsel değil aynı zamanda siyasi yönlerini de inceleyerek– ulus-devlet inşası ve romantik milliyetçilik açısından bakılmıştır.

Kitaptaki incelemeler toplam dört ana bölümden oluşuyor. Kitabın ilk ve belki ana ilkesini oluşturacak ulus-devlet inşası ve romantik milliyetçilik teorilerine bir bölüm ayrılmıştır. İkinci Bölüm'de Türkiye'deki köylü eğitiminin ana hatları incelenerek Köy Enstitüleri'nin ulus-devlet inşasındaki köycülük politikasından farklılığı ve ötekiliği araştırılmıştır. Üçüncü Bölüm'de, Köy Enstitüleri'nin kuruluş, işleyiş ve kapatılış hikâyesi incelenmiştir. Dördüncü Bölüm'deyse, Köy Enstitüleri'ndeki eğitim politikasının, ulus-devlet inşası ve vatandaşlık bağlamında romantik milliyetçi bir söyleme sahip olup olmadığı tartışılmıştır.

Kitabın Birinci Bölümü'nde ulus-devlet inşasında kültür politikalarının bir ürünü olarak romantik milliyetçilik incelenmiştir. Bilindiği gibi, seküler dinlerin ulus-devlet inşasını şekillendirdiği yaygın kabul görmektedir. Fakat vatandaşlık kavramının toplumdaki farklı sınıflarca benimsenmesi için farklı milliyetçilik söylemlerine ihtiyaç duyulmuştur. Seküler dinler üst-kültür yaratmakta başarılı olmakla birlikte, alt-kültürlerin mobilizasyonu farklı milliyetçilik dinamiklerine bağlı kalmıştır. Ulus-devlet inşasındaki seküler din yönteminin kırsal kesimde benimsenmesi için romantik milliyetçilik köy eğitimi sisteminde böylelikle önem kazanmıştır.

Romantik milliyetçi hareket, köy doğasını ulusallaştırma yoluyla köyün ulus-devlet inşasına katılımını kolaylaştırmıştır.

Birinci Bölüm boyunca milliyetçilik kuramları ele alınırken romantik milliyetçilik ve ulus-devlet vatandaşlığı kuramsal olarak incelenmiştir. Aynı zamanda 1789 sonrası Avrupa'daki kırsal nüfusun eğitime verilen önem incelenerek Fransız Devrimi'nden günümüze ulus-devlet inşası ve modernleşme süreçlerine değinilmiştir. Bu bağlamda, Ernest Gellner'in yüksek kültür iddiası ve John Breuilly'nin modernist milliyetçilik kuramı ile Elie Kedourie'nin yabancılaşma sonucu doğan milliyetçilik kuramı ve Johann Gottfried Herder'in doğa ve tarih temelli lingüistik ve folklorik költürçülüğü, romantik milliyetçiliğin tanımlanmasında faydalı olmuştur.

Kitabın İkinci Bölümü'nde Türkiye'de köy(lü) eğitime tarihsel açıdan değinilmiştir. Ardından, bu süreçleri izleyen siyasal mobilizasyon ve seküler din tartışmaları ele alınacaktır. Böylelikle, Köy Enstitüleri'nin kuruluşundan önceki süreçte köy(lü) eğitimi düşüncesinin modernleşme ve köy mobilizasyonu açısından önemi vurgulanacaktır. Köylü eğitim ve siyaset ilişkileri açısından Meşrutiyet öncesi ve sonrası dönemler ile tek-parti ve sonrası dönemler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konmuştur.

Köycülük söylemi ve köylü eğitimi, Türkiye tarihinde modernleşme ve ulus-devlet inşası süreciyle merkezî iktidarın "yüksek kültürü" olarak gündeme gelmiştir. Dolayısıyla, Köy Enstitüleri'nden önceki köylü eğitimi adına atılan hamlelerin Köy Enstitüleri'nden farklılıkları bu bölümde incelenmiştir. Örneğin, Tek-Parti dönemi Halkevleri ve sonrasında Halkodaları faaliyetlerindeki işlevselci seküler dinin eksikliği, Köy Enstitüleri'nde imece yöntemini ortaya çıkararak romantik milliyetçi söylemin kurumsallaşmasını sağlamıştır.

Kitabın Üçüncü Bölümü'nde Köy Enstitüleri'nin tarihçesi incelenmiştir. Bu noktada Köy Enstitüleri tarihi, hazırlık dönemi olan 1936-1939 yılları hariç tutulursa üç döneme ayrılabilir. Birinci dönem, 1940 ile 1946 arasında yaşanan Köy Enstitüleri'nin "bonanza" dönemidir. İkinci dönem 1946-1950 arasında dönemin başbakanlarından Recep Peker'in sözüyle Köy Enstitüleri'nin "millileştirilmesi" olarak adlandırılan durakla-

ma dönemidir. Üçüncü dönem ise 1950-1954 arası Köy Enstitüleri'nin tasfiye dönemidir. Bu noktada kitabın, Köy Enstitüleri'nin 1940-1946 yılları arasındaki dönemine odaklanmasının nedeni aslında Hasan Âli Yücel ve İsmail Hakkı Tonguç'un salt bu dönemde görev alarak enstitünün özgünlüğünü sağlamış olmalarıdır.

Üçüncü Bölüm'de Köy Enstitüleri'nin faaliyet ve süreçleri, yaşanan toplumsal ve siyasal olaylar ile dönemin hükümetleri ve siyasi partileri (CHP-DP) ekseninde incelenecektir. Böylelikle, 1940'tan tamamen kapatılacağı 1954 yılına kadar ama özellikle kurucu kadroların ve fikirlerinin tasfiye edildiği 1946 yılına kadar²⁵ toplam 21 Köy Enstitüsü'nün deneyimi kapsamlı biçimde anlatılmıştır. Bu bölümde, Köy Enstitüleri'nin tartışması ve muhalefeti çok olan yaşam süreci, özellikle 1940-1946 arasındaki işleyişi kapsamında ele alınmıştır.

Kitabın Dördüncü Bölümü'nde Köy Enstitüleri'nin eğitim programlarında ve mezunlarının anı, söyleşi ve romanlarındaki ulus-devlet inşasına ve modernleşmesine yönelik yorumlar incelenmiştir. İlk olarak, Köy Enstitüleri'nde okurken gösterilen teknik ve kültür derslerinin ulus-devlet modernleşmesi ve akılcılığıyla nasıl bağdaştırıldığı incelenmiştir. Bu bağlamda, vatandaşlık ile ulus-devlet kavramları köyün doğası, din ve laiklik anlayışları üzerine yapılan yorumlar ve bunlara verilen önem analiz edilmiştir.

Köylü eğitimi ve Köy Enstitülü olmak üzerine gerçekleştirilen ve sözlü tarih yönteminden yararlanarak yapılan görüşmeler ufuk açıcı olmuştur. Böylelikle, Köy Enstitüleri'nin romantik milliyetçi kültür politikasının, mezunları tarafından içselleştirilme süreci ve biçimi ortaya çıkmıştır. Bir başka anlatımla, iş eğitimi ve kültür dersleri sayesinde Köy Enstitüleri'nin salt amacının köye öğretmen yetiştirmek olmadığı araştırılmıştır. Sözlü tarih çalışmasında Enstitülerde vurgulanan imece yönteminin köy-doğa-ulus üçlüsünü pastoral bir kooperativizmle birleştirdiği incelenmiştir. Söz konusu pastoral korporatizm,

25 Pakize Türkoğlu, *Tonguç ve Enstitüleri*, 2. baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004, s. 542-548.

köylü eğitiminde vatandaşlık ve ulus-devlet inşasını kolaylaştırmak adına, romantik milliyetçi söylemin işlevselci seküler dine dönüştürür olmuştur.

İmece yöntemiyle “canlandırılacak” köy, yurt veya ulus-devletin bir parçası, “canlandırılacak” köylü ise yurttaş yani ulus-devletin vatandaşı olacaktır. Köy Enstitüsü mezunları arasında köy-doğa-ulus üçlüsü kolektif bir aidiyet yaratırken tarihsel ve ulusal bir bellek oluşturmada Herder’in romantik milliyetçiliği ön plana çıkmaktadır. Herder’in düşüncesiyle ilgili olarak Sezgi Durgun şunları ifade etmektedir:

Herder’deki organisizmi Almanya’nın coğrafya, toprak ve ırk bağlantısında görürüz; yine Herder’den beslenerek farklı coğrafi kimlik üreten Fransız coğrafi kimliği siyasal anlamda yerel kimlikleri merkeze eklemlerken Herder’in “çoğulluktaki bütünlük” fikrinden esinlenmiştir. Herder’in kaynaklık ettiği farklı coğrafi kimlik okumaları Türkiye’yi analiz etmek için de önem taşımaktadır.²⁶

Mekânı ulusallaştırıcı, ulusu mekânlaştırıcı özelliği olan Köy Enstitüleri’nin mezunlarıyla yapılan sözlü tarih çalışması ise derinlemesine görüşme tekniği –mülakatlar– ile gerçekleşmiştir. Başka bir anlatımla, mülakatlar kalitatif çalışma tarzıyla ele alınmıştır. Kantitatif metodun yani rakamlarla ölçülebilirliğin tartışmalı ve yetersiz kaldığı fenomenler incelenirken derinlemesine görüşme tekniğinin kalitatif savunusu gündeme gelmiştir. Bu nedenle, sözlü tarih çalışması boyunca kitabın sorsunsalı sayısal veriler yerine kişisel ve kolektif hayat hikâyeleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Böylelikle, insan zihnindeki ve davranışlarındaki uyumluluk ile tarihsel ve siyasal teori yorumlanmaktadır.²⁷

26 Sezgi Durgun, *Memalik-i Şahane’den Vatan’a*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 25.

27 Sözlü tarih araştırmasındaki kalitatif yöntem hakkında detaylı bilgi için bkz. Stéphane Béaud, “L’usage de l’entretien en sciences sociales”, *Politix*, n. 35, 1996, s. 234; Pierre Bourdieu, *La Misère du Monde*, Paris, Seuil, 1993, s. 904 ve Birol Caymaz, *Türkiye’de Vatandaşlık, Resmi İdeoloji ve Yansımaları*, 2. baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 57-64.

Sonuç olarak, 1951-52 öğretim yılı sonuna kadar 1.398 kadın 15.943 erkek olmak üzere²⁸ toplam 17.341 öğretmen yetiş-tiren²⁹ Köy Enstitüleri'nin ulus-devlet ve romantik milliyetçilik açısından kendi aralarında göstermiş olduğu benzerlikler kadar farklılıkların da olduğu tartışılmış olacaktır. Böylelikle, Köy Enstitüleri nostalgisinin aslında Bergson'un deyimiyle bir za-mane icadı olup olmadığı, kolektif kimliğinin türdeşliği yanın-da mikro düzeyde farklılıklarının olup olmadığı tartışılacaktır.

Öte yandan, Köy Enstitüleri'nde köyün ekonomik anlam-da kalkınmasının yanı sıra yerel nüfusun “yurttaşlaşacak” ye-ni nesline içselleştirilen düşünce biçimi ve davranış kalıpları tanımlanacaktır. Türk modernleşmesinin, Cumhuriyet dönemi kırsal kesimde öncü vatandaş kadrolarını yetiştirme, yeni rej-i-me bağlı vatandaş yaratma fikri, 1940'lı yılların sonuna gelindi-ğinde Köy Enstitüleri'ndeki işlevselci seküler din halini alan ro-mantik milliyetçi söylem ile açığa çıkarılacaktır.

E.H. Carr'ın ifadesiyle, “tarihçilerin düşünceleri de öteki in-sanlarınkiler gibi zaman ve yer ortamıyla kalıplanmıştır”.³⁰ Henri Bergson'un “somut-soyut zamanı”, Marcel Proust'un “nostaljisi” ve Orhan Pamuk'un geçmişin izlerini arayışı, Köy Enstitüleri'nin tarihini de –her tarih gibi– yeniden aramayı meşrulaştırmaktadır. Enstitülerdeki işlevselci seküler din hal-i-ni alan romantik milliyetçi söylem, enstitü nostaljisiyle birlik-te bizleri, geçmişin izlerini aramaya ve yeniden yorumlamaya sevk etmiştir. Lord Acton'ın şu sözlerini, Köy Enstitüleri ve ro-mantik milliyetçilik araştırmasında bir iyi niyet göstergesi ola-rak önsözün sonuna eklemek doğru olacaktır:

Tarih bizi yalnız başka zamanların uygunsuz etkisinden de-ğil, kendi zamanımızın uygunsuz etkisinden, çevrenin tiran-

28 Bu tezin “gender biased” bir yöntemle araştırma yapmamasının önemli bir nedeni Köy Enstitüleri'ndeki kadın ile erkek mezun öğrencilerin sayısında-ki eşitsizlikten kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, tezin sözlü tarih çalışmasında enstitülerdeki kadın-erkek ilişkileri üzerine değinilmemiştir.

29 Niyazi Altunya, *Köy Enstitüsü Sistemine Toplu Bir Bakış*, 2. baskı, İstanbul, Umut Matbaacılık, 2009, s. 27.

30 Edward Hallett Carr, *Tarih Nedir?*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 51.

lığından ve soluk aldığımız havanın basıncından da kurtaran şey olmalıdır.³¹

Köy Enstitüleri tarihinden bahsederken, Köy Enstitüleri ile ilgili sayısız farklı yorumların tarihsiciliğinden kurtularak, romantik milliyetçiliği anlamak ve o bağlamda Köy Enstitüleri'nin özgünlüğünü incelemek amacındayım. Umarım bu kitabın, ulus-devlet inşasında Köy Enstitülü olmak üzerine geliştirilen incelemeler, Lord Acton'ın sözünü ettiği hava basıncından kurtulmayı kolaylaştırır.

Yazar, öğretim üyesi, öğretmen, milletvekili, avukat, hâkim vb. pek çok meslek grubunda ve belirgin bir sosyal tabakada yer alan Köy Enstitüsü mezunu olan 17.341 öğretmen arasından sonraki yıllarda 300'e yakın yazar ve şair, 47 milletvekili, 20 öğretim görevlisi, 30 hukukçu çıkmıştır.³² Köy Enstitüleri dendiği zaman akla gelen bunca ismin, mezun oldukları enstitüleriyle kamuoyunda yarattıkları farklı izlenimlerin doğruluk ve gerçekliklerini ayırt edebilmek için bu kitap yararlı olacaktır.

31 Lord Acton, *Lectures on Modern History*, 1906, s. 33.

32 Alper Akçam, "Anadolu Rönesansı'nda Köy Enstitüleri", *Kuruluşunun 70. Yılında Bir Toplumsal Değişim Olarak Köy Enstitüleri Sempozyumu*, İstanbul, Çağrı Matbaacılık, 2010, s. 300.